

MÖVZU 2. Fövqəladə halların təsnifatı və onların xarakteristikası. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi. Fövqəladə Hallar Komissiyaları.

Fövqəladə hadisələrin ümumi təsnifatı, xarakteristikası, qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması.

Fövqəladə hadisə – insan tələfatına, insanların səhhətinə və ya ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə və insanların həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza, təbii və ya digər fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranmış vəziyyətdir.

Fövqəladə hadisələrin qarşısının alınması – fəvqəladə hadisələrin baş verməsi təhlükəsinin maksimum azaldılmasına, belə hadisələr baş verəcəyi hallarda isə insanların və onların sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitə vurula biləcək ziyanın və maddi itkilərin həcmnin azaldılmasına yönəldilən və əvvəlcədən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir.

Fövqəladə hadisələrin və onların nəticələrinin aradan qaldırılması – insanların həyatının xilas edilməsinə və sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitə vurulan ziyanın və maddi itkilərin həcmnin azaldılmasına, fəvqəladə hadisələrin yayılmasının qarşısının alınmasına yönəldilmiş və fəvqəladə hadisələr zamanı həyata keçirilən qəza xilasetmə tədbirləri və digər təxirəsalınmaz işlərdir.

Fövqəladə hadisələr növlərinə, miqyasına, nəticələrinin ağırlığına, habelə, digər əlamətlərinə görə təsnif edilir.

Ehtimal olunan bütün fəvqəladə hadisələri cəm halında götürsək, onlar iki yerə bölünür:

- 1.Münaqişəli fəvqəladə hadisələr.
- 2.Münaqişəsiz fəvqəladə hadisələr.

Münaqişəli fəvqəladə hadisələrə aşağıdakılar aiddir:

- hərbi toqquşmalar;

- ekstremist siyasi mübarizə;
- sosial partlayışlar;
- milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- terrorizm;
- tüğyan edən cinayətkarlıq və s.

Münaqişəsiz fəvqəladə hadisələrə aşağıdakılar aiddir:

1. Təbii xarakterli fəvqəladə hadisələr;
2. Texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələr;
3. Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələr;
4. Sosial-siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələr və s.

1. Təbii xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı:

- Meteoroloji təhlükəli hadisələr (9-11 ballıq fırtına, 12-15 ballıq qasırğa, tufan, burul-ğan, leysan yağışı, iri dolu, güclü qar, çovğun, buzlaşma, donvurma, quraqlıq və s.);
- Geofiziki təhlükəli hadisələr (zəlzələlər, vulkan püskürmələri);
- Hidroloji təhlükəli hadisələr (su səviyyəsinin qalxması (daşqın) və ya düşməsi, yeraltı suların səviyyəsinin qalxması-subasma);
- Kənd təsərrüfatı heyvanlarının yoluxucu xəstəliklərə tutulması;
- İnsanların yoluxucu xəstəliklərə tutulması;
- Kortəbii yanğınlar (yeraltı yanğınlar, meşə yanğınları, zəmi və çöl yanğınları);
- Kənd təsərrüfatı bitkilərinin xəstəlik və ziyanvericilərin təsirinə məruz qalması;
- Geoloji təhlükəli hadisələr (torpaq sürüşməsi, sel, marxal, tozlu qasırğa, karst suxurlarında yer səthinin çökməsi);
- Dənizdə hidroloji təhlükəli hadisələr (tropik qasırğa, sunami, 5 balddan yuxarı güclü dalğalanma, dəniz səviyyəsinin sürətlə dəyişməsi).

2. Texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı:

- Nəqliyyat qəzaları (fəlakətləri);
- Yanğınlar (partlayışlar);
- Binaların qəflətən uçulması;
- Güclü təsirli zəhərləyici maddələr (GTZM) ətrafa yayılmaqla, baş verən qəzalar;
- Radioaktiv maddələr (RM) ətrafa yayılmaqla, baş verən qəzalar;
- Bioloji təhlükəli maddələr (BTM) ətrafa yayılmaqla, baş verən qəzalar;
- Həyat təminatlı kommunal sistemlərdə (su, kanalizasiya, qaz, istilik və elektrik-enerjisi şəbəkələrində) baş verən qəzalar;
- Hidrodinamik qəzalar (su bəndlərinin yarılması).

3. Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı:

- Yer (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr;
- Atmosferin tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar, fəvqəladə hadisələr (iqlimin kəskin dəyişməsi, oksigen azlığı, azon qatının pozulması və s.);
- Hidrosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (su mənbələrinin quruması, çirklənməsi və su ehtiyatlarının kəskin sürətdə azalması);
- Biosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (bəzi heyvan və bitki növlərinin kütləvi şəkildə məhv olması və s.).

4. Sosial-siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı:

Sosial-siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələrin 2 növü var:

- **Sosial-mədəni xarakterli fəvqəladə hadisələr, hansı ki, öz növbəsində:**
  - Peşə əlaməti;
  - Dini əlamət;
  - Mülkiyyət əlaməti;
  - Ərazi əlaməti;
  - Qohumluq əlaməti;

- Yaş həddi və digər əlamətlərlə xarakterizə olunur.
- **Siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələr isə:**
  - Millətlərarası münasibələr;
  - Narkotik maddə ticarəti;
  - Mütəşəkkil cinayətkarlıq;
  - «Kölgə» iqtisadiyyatı;
  - Dövlət böhranı;
  - İnformasiya və digər əlamətlər üzrə xarakterizə olunur.

Belə hadisələri onların mənşəyinə, xassələrinə görə xarakterizə edən bir çox əlamətləri üzrə qruplaşdırıb, təsnif etmək mümkündür.

Təsir dairəsinə (miqyasına) və nəticələrinin ağırlığına görə, fəvqəladə hadisələr:

1. Lokal (məhdut);
2. Obyekt miqyaslı;
3. Yerli;
4. Regional;
5. Dövlət (milli);
6. Qlobal xarakterli ola bilər.

❖ **Lokal (qismi) fəvqəladə hadisələr** - iş yerindən, sinifdən, mənzildən kənara yayılmır.

❖ **Obyekt miqyaslı fəvqəladə hadisələr** - sənaye obyektində və ya bina hüdudlarında məhdudlaşır.

❖ **Yerli fəvqəladə hadisələr** - ancaq bir yaşayış məntəqəsinin, şəhərin və ya kənd təsərrüfatı müəssisəsinin ərazisində özünü göstərir.

❖ **Regional fəvqəladə hadisə** - bir neçə şəhəri və ya kənd təsərrüfatı rayonlarını, onun ətrafları ilə birlikdə əhatə edir.

❖ **Dövlət (milli) miqyaslı fəvqəladə hadisələr** – respublikanın xeyli ərazilərini əhatə edən, lakin dövlətin inzibati sərhədlərindən kənara çıxmayan hadisələri əhatə edir.

❖ **Qlobal fəvqəladə hadisələr** – bir ölkənin ərazisində məhdudlaşmır və qonşu dövlətlərin də ərazilərinə yayılır.

Baş verən fövqəladə hadisələr insan tələfatının miqdarına, zədələnmiş və ya köçürməyə məruz qalan əhəlinin sayına, habelə, dəymiş zərərin miqyasına görə də təsnif edilir.

Fövqəladə hadisələr idarə üzrə, mənsubiyyətinə görə:

- Tikintidə;
- Sənayedə;
- Mənzil və kommunal məişət sahələrində;
- Kənd təsərrüfatında;
- Meşə təsərrüfatında;
- Nəqliyyatda (hava, su, yerüstü və yeraltı) olur.

Bu təsnifat fövqəladə hadisələrin miqyasını və nəticələrinin həcmiini əhatə etmir, lakin fövqəladə hadisələrin qarşısının alınması üçün tədbirlərin seçilməsi, vəziyyətin xarakterinin qiymətləndirilməsi, eləcədə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üzrə əsas istiqamətlərin göstəriciləri rolunu oynayır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisi üçün xarakterik olan təbii fəlakətlər

Azərbaycan Respublikasının ərazisində zəlzələ, sel, subasma (daşqın), torpaq sürüşməsi, təbii yanğınlar, epidemiyalar, epizotiyalar və marxal kimi təbii fəlakətlər baş verə bilər.

Milli Elmlər Akademiyasının Geologiya institutu tərəfindən tərtib edilmiş, seysmik rayonlaşdırma xəritəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının ərazisi əsasən 8 baladək (dağıdıcı), bəzi zonaları isə 9 bal gücündə (viranedic) zəlzələ ehtimalı region hesab olunur.

Təbii fəlakətlərdən ən dəhşətli **zəlzələdir.**

Zəlzələ – yeraltı təkanlar, yerin üst qatının titrəməsi, nəticədə yer qabığında və ya, yerüstü sükurların laylarında yarıqların əmələ gəlməsi və böyük məsafələrə ötürülən elastiki titrəyişlərdir.

Zəlzələnin aşağıdakı növləri mövcuddur:

- Tektonik zəlzələlər;
- Vulkanik zəlzələlər;

- Sualtı zəlzələlər;
- Uçqun və bəndlərin yarılması nəticəsində yaranan törəmə zəlzələlər;
- Meteoritin yerə düşməsi və ya planetimizin digər kosmik obyektlərlə toqquşması nəticəsində baş verən zəlzələlər.

Zəlzələ ocağının yerin altındakı mərkəzi - **hipomərkəz** (hipodərin deməkdir), yerin səthindəki proyeksiyası isə - **epimərkəz** (epi-dayaz deməkdir) adlanır.

Zəlzələ zamanı epimərkəzin ətrafında ən güclü təkanlar hiss edilən sahəyə – **episentral sahə** deyilir.

Zəlzələnin yaratdığı zəlzələ ocağından və ya epimərkəzdən yerin səthi üzrə hər tərəfə yayılan titrəyişlər **elastiki (seysmik) dalğalar** adlanır.

Zəlzələnin gücünü və xarakteristikasını səciyyələndirən əsas parametrlər – zəlzələnin maqnitudası, zəlzələ ocağının dərinliyi və yerin səthində zəlzələ enerjisinin intensivliyidir.

Maqnituda – zəlzələnin törətdiyi elastik dalğaların enerjisini xarakterizə edən, 0-dan 8,5 - dək hədd çərçivəsində dəyişən enerjiyə mütnanasib olan şərti kəmiyyətdir. Zəlzələnin maqnitudasını ölçmək üçün, Rixter şkalasından istifadə edilir ki, bu şkalada hər bir vahid, özündən əvvəlki vahidə nisbətən, titrəyiş enerjisinin yüz qat artığına müvafiqdir.

Zəlzələ ocağının dərinliyi – zəlzələnin gücündən asılı olaraq 0-dan 700 km-dək dəyişə bilər. Hər bir seysmik rayon üçün, ehtimal olunan zəlzələnin dərinliyinin müəyyən həddi mövcuddur.

Zəlzələ enerjisinin intensivliyi, 12 (on iki) ballıq Rixter şkalası üzrə ölçülür.

NÖV Ü	BALL AR	ÜMUMİ TƏSNİFATI	XARİCİ TƏSİRİ
Zəif	1	hiss edilməyən	Cihazlar yer titrəyişini qeydə alsalar da, insanlar bunu hiss etmir
	2	çox zəif	Binaların yuxarı mərtəbələrində yaşayan insanlar yüngül titrəyiş hiss edir

	3	z ə i f	Bir çox insanlar titrəyişi hiss edir
	4	mülayim	Zəlzələni hamı hiss edir, şüşələr silkələnir
Gücl ü	5	biraz güclü	Yatmışların çoxu ayılır, çilçıraqlar yellənir və s.
	6	güclü	Binalar zəif zədələnir, divarların suvağında nazik çatlar əmələ gəlir
	7	çox güclü	Divarlarda çatlar əmələ gəlir, divarların suvaqları hissə-hissə tökülür, tüstü sobaları qismən dağılır
Dağıd ıcı	8	dağıdıcı	Karnizlər, tüstü sobaları düşür, divarlarda çatlar əmələ gəlir və qismən dağılır, insanların ayaq üstə hərəkəti çətinləşir
	9	viranedici	Binaların divarları və üst örtüyü dağılır
	10	məhvədic	Bir çox binalar dağılır və yer səthində 1m eninədək çatlar əmələ gəlir
	11	fəlakətli	Dağlarda böyük uçqunlar olur, yer səthində çatlar və oyuqlar əmələ gəlir
	12	güclü fəlakətli	Yer səthinin relyefi qismən dəyişir

Respublikamızın ərazisi aşağıdakı zəlzələ zonalarına bölünür:

- Abşeron yarımadasında 100 ildə bir dəfə ehtimal edilən 8 bal güclü zəlzələ zonası;
- Respublikanın şimal Xəzəryanı sahilində, Dərbənd seysmik zonasının davamı sayılan və 1000 ildə bir dəfə ehtimal edilən 9 bal güclü zəlzələ zonası. Bu zonanın dəniz akvatoriyasında 7-8 bal güclü zəlzələlər daha tez-tez baş verir, lakin bunlar sahilə 5-7 bal gücündə çatır;

- Böyük Qafqazın cənub yamaclarında yerləşən 9 bal güclü Şamaxı- İsmayıllı-Balakən zəlzələ zonası. Burada belə zəlzələ 1000 ildən bir, zonanın mərkəzi hissəsində isə, 100 ildən bir baş verməsi ehtimal edilir;
- Kiçik Qafqaz dağlarının 9 baladək gücü olan Gəncə-Göygöl zonası. Burada 8-9 bal gücündə zəlzələ 1000 ildən bir, onun mərkəzi hissəsində isə, hər 100 ildən bir ehtimal olunur;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasının bütün ərazisini, 9 bal ehtimallı zəlzələ zonası əhatə edir;
- Talış zonası da, yüksək seysmik təhlükəli zona hesab edilir.

Sel. Respublikanın ərazisi aşağıdakı sel təhlükəli zonalara ayrılır:

- Böyük Qafqaz dağlarının cənub və şimal-şərq yamacları;
- Kiçik Qafqaz dağlarının şimal-şərq yamacları;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı dağ yamacları;
- Talış dağlarındakı dağ yamacları.

Bu zonalardakı güclü sel mənbələri Balakənçay və Talaçay (Balakən rayonu), Qaraçay və Gürmükçay (Zaqatala rayonu), Kişçay və Şinçay (Şəki rayonu), Dəmirapa-rançay və Tikanlıçay (Qəbələ rayonu), Qayçay və Ağçay (Oğuz rayonu), Qılqılçay və Axınçay (Tovuz rayonu), Çəhriçay (Şəmkir rayonu), Gəncəçay (Goy-göl rayonu), Gilyançay və Ordubadçaydır (Naxçıvan Muxtar Respublikası).

Böyük və Kiçik Qafqazın yamaclarından axan sellər respublikanın xalq təsərrüfatına xeyli ziyan vurur, əkinləri məhv edir, hidrotexniki qurğuları sıradan çıxarır, körpüləri, yolları, rabitə və elektrik xətlərini, tikililəri və. s. dağıdır.

Torpaq sürüşməsi və uçqunlar. Torpaq sahələrinin üzərindəki tikililərlə birlikdə yamacın sürüşməsi, Qafqaz dağ silsiləsinin şimal-şərq və cənub yamaclarında, xüsusən də, İsmayıllı (Girdmançay hövzəsində), Ağsu (Ataçay hövzəsi), Şamaxı (Qozluçay , Pirsaatçay ətraflarında) və Xızı rayonlarında daha tez-tez baş verir. Belə hallar həmçinin Şabran, Zaqatala, Qusar, Oğuz rayonlarında da müşahidə edilir. Talış dağları zonasında, o cümlədən Yardımlı çökəkliyində də güclü

sürüşmələrə rast gəlinir. Sürüşmə və uçqun halları Qobustan ərazisinin dağlıq hissəsini, Qaradağ və şərqə Abşeronun təpəlik ərazilərini də əhatə edir. Bir çox hallarda geniş sürüşmələrə sel və zəlzələlər də səbəb olur.

Məsələn, 1986-cı ildə İsmayıllı rayonunda sürüşmə məhz zəlzələ nəticəsində baş vermişdir.

Daşqınlar və subasmalar. Respublikanın ərazisində fəaliyyətdə olan əsas 4 su qovşağı (Şəmkir, Mingəçevir, Araz, Sərsəng taxtakörpü su anbarı) və 6 su hövzəsinin (Arpaçay, Akstafaçay, Vayxır, Ceyranbatan, Yuxarı Xanbulaq, Xaçınçay) bəndləri, zəlzələ nəticəsində yaxud digər səbəblərdən yarılsa, böyük ərazilərdə fəlakətli daşqın və ya subasma zonaları yarana bilər. Belə bir hadisə baş verərsə, respublika tabelikli şəhərlərin, rayon mərkəzlərinin, yaşayış məntəqələrinin əraziləri, dəmir yolu xətləri, avtomobil yolları, körpülər, rabitə və elektrik xətləri müxtəlif dərəcədə dağılar və ya su altında qala bilər.

Qeyd olunan su qovşağı və su hövzələrinin törədə biləcəyi fəlakətli subasma zonalarının ümumi sahəsi 20.000 kv.km təşkil edir ki, nəticə etibarı ilə, orada 1 milyondan çox əhali evsiz-eşiksiz qalar, xalq təsərrüfatına isə külli miqdarda ziyan dəyər.

Respublika ərazisinin böyük bir hissəsi şimal sərhədlərindən başlayaraq Bakı, Sumqayıt kimi iri şəhərlər də daxil olmaqla cənub sərhədlərində (800 km), Xəzər dənizi sahilində yerləşir.

Son illər dəniz səviyyəsinin 1,5 m-dən çox qalxması nəticəsində, Xəzər ətrafı zonalarda, xüsusən Abşeron yarımadasında və Lənkəran-Astara bölgəsində bir çox müəssisələrin və yaşayış məntəqələrinin suyun altında qalmaq təhlükəsi yaranmışdır.

Qar uçqunu (marxal). Marxal dağların yamacları boyu aşağı hərəkət edərək qarşısına çıxan hər şeyi dağıdan nəhəng qar kütləsindən ibarətdir. Marxallar nisbi hündürlüyü 40 metrədən, mailliyi 25 dərəcədən və qar örtüyünün hündürlüyü 30 sm-dən çox olan yamaclarda baş verə bilər. Qar uçqunlarının sürəti saniyədə onlarla metrə, həcmi milyon kub metrə, maneələrə göstərdiyi təzyiq hər kvadrat metrə 100 tona çatır. Marxalın yaranma

səbəbləri – qarın intesiv yağması (qarın qalınlığının 20-30 sm-ə çatması) və ya qar örtüyünün aşağı səthinin yavaş-yavaş əriyərək yumşalmasıdır. Respublikanın ən çox marxal təhlükəli dağları Gədəbəy, Daşkəsən, Kəlbəcər, Ordubad rayonlarının ərazisində yerləşir. Bu rayonlarda marxallar baş verərsə, geniş ərazidə sənaye və kənd təsərrüfatı obyektlərinə xeyli ziyan dəyər və insan tələfatına səbəb ola bilər.

Epidemiyalar. Respublikanın ərazisində taun xəstəliyinin 3 təbii mənbəyi, habelə tulyaremiya və vəba xəstəliyinin yayılma təhlükəsi olan sahələr müəyyən edilmişdir.

Zaqafqaziyanın düzəngah-dağətəyi **təbii taun** mənbəyi olub, sahəsi 500 min hektardır. Bura, Qazax, Akstafa, Tovuz, Göy-göl, Şəmkir, Salyan, Goranboy, Yevlax, Ağdaş kənd rayonları, habelə Mingəçevir şəhəri, Bakının Qaradağ və Xəzər rayonları aiddir.

Arazyanı **təbii taun** mənbəyinə aid edilən Naxçıvan şəhərinin, Ordubad, Culfa, Şərur və Babək rayonlarının ümumi sahəsi 260 min hektardır.

Zaqafqaziyanın yüksək dağlıq taun mənbəyinə isə, sahəsi 100 min hektar olan Laçın, Kəlbəcər və Şahbuz rayonları daxildir.

Tulyaremiya xəstəliyi ehtimalı zonaya - Daşkəsən, Gədəbəy, Kəlbəcər, Şəmkir, Goranboy, Culfa, Ordubad və Şahbuz rayonları daxildir.

Şirvan və Naxçıvan şəhərlərində, həmçinin cənub rayonlarında da **vəba** xəstəliyi ehtimalı mövcuddur. Hal-hazırda respublika ərazisində 1 milyondan çox qaçqın yaşayır. Bu qaçqınların məişət şəraitinin ağır olması, onların kütləvi halda yerdəyişməsi də yoluxucu xəstəliklərin baş vermə təhlükəsini artırır.

Epizootiyalar. Respublikanın Ağcabədi, Cəlilabad, Beyləqan, Fizuli, Zaqatala, Bərdə, İmişli, Ucar, Ağdaş, Abşeron, Şəmkir rayonlarında, eləcə də, Naxçıvan MR yaşayış məntəqələrində kənd təsərrüfatı heyvanlarının **qara yara** və **dabaq** xəstəliyinə tutulması ehtimalı mümkündür.

3-cü tədris sualı: Fövqəladə hadisələr zamanı istehsal və sosial təyinatlı

obyektlərdə işin dayanıqlığı.

Fövqəladə vəziyyət şəraitində obyektlərdə işin dayanıqlığının

əsasları və mahiyyəti.

Dinc və ya müharibə dövründə mümkün olan ziyan və itkilərin həcmnin maksimum azaldılması məqsədilə təsərrüfat obyektlərində işin dayanıqlığının təmin edilməsi ölkənin iqtisadiyyatı ilə əlaqədar vacib məsələdir. Bu həmçinin mülki müdafiənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri sayılır.

Respublikamızın ərazisindəki hər bir obyekt, müxtəlif kortəbii hadisələrin, o cümlədən də bunlardan ən fəlakətli olan zəlzələnin təsir dairəsinə düşə bilər. Yalnız onu qeyd edək ki, ölkəmizin ümumən hər yeri 8 baladək, ərazinin dördüdə biri qədər də 9 baladək zəlzələ ehtimalı sahələr sayılır. Yalnız 9 ballıq zonada əhalinin 20%-i, sel təhlükəli rayonlarda isə 5%-dən çoxu yaşayır.

Bütün bunların nəticəsində yarana biləcək dinc və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hadisələr zamanı təsərrüfat obyektlərinin zədələnmə dərəcəsi nəinki onların hansı gücdə kortəbii hadisə rayonunda yerləşdiyindən həm də bu obyektlərin müdafiəyə hazırlaşması dərəcəsindən asılı olacaq.

Bu hazırlığın məğzini isə onun binaların və qurğuların fiziki davamlığı da daxil olmaqla, burada işin sabitliyini artırmaq üçün görülən tədbirlər təşkil edir. Belə tədbirlər görülmüş obyektlər, nisbətən az alacaq, şəxsi hey'ətin müdafiəsi e'tibarlı olacaq, deməli, obyekt daha qısa müddətdə yenidən işə salıb lazımı məhsulları istehsal etməyə xeyli əlverişli imkan yaranacaqdır.

Fəvqəladə hadisələr zamanı obyektə işin sabitliyi nə deməkdir və onun yüksəldilməsi nədən ibarətdir?

Obyektə işin dayanıqlığı - obyektin qəzalara, kortəbii hadisələrə və müasir silahların zədələyici təsirinə davam gətirməsi, bunların təsiri şəraitində belə, planda nəzərdə tutulmuş həcmdə məhsul buraxması, mühəndis-texniki avadanlığı zəif, yaxud, orta dərəcədə zədələndikdə istehsalın mümkün qədər tez bərpa olunması qabiliyyətinə deyilir.

Maddi nemətlər istehsal edilməyən obyektlərin (nəqliyyat, rabitə, səhiyyə, tədris müəssisələri və s.) işinin dayanıqlığı deyildikdə isə, onların fəvqəladə hadisələr zamanı öz funksiyaların yerinə yetirməsi bacarığı nəzərdə tutulur.

İşin sabitliyinin yüksəldilməsi isə, obyektlərin məhz bu qabiliyyətinin və imkanların artırılıb müvafiq normativ sənədlərin tələbləri səviyyəsinə çatdırılmasından ibarətdir. İşin dayanıqlığının artırılması üçün obyektlərdə hələ əvvəlcədən mühəndis-texniki texnologiyə və təşkilatı tədbirlər kompleksi işlənib hazırlanır və vaxtında həyata keçirilir. Belə tədbirlərin görülməsində əsas konkret məqsədlər aşağıdakılardır:

- istehsalat qəzalarının qarşısını almaq;
- qəzalar, təbii fəlakətlər vaxtı, habelə müasir silahların təsiri nəticəsində baş verə

- biləcək itki və zərəri azaltmaq;
- fəlakətlərin, qəzaların, eləcə də düşmən hücumu nəticələrinin tez aradan qaldırılmasına şərait yaratmaq;
  - pozulmuş istehsal prosesinin qısa müddətdə bərpa olunması imkanını əldə etmək;
  - ekstremal şəraitdə işçilərin, onların ailə üzvlərinin normal həyat şəraitini təmin etmək.

Fövqəladə hadisələr zamanı istehsal obyektlərində və sahələrində işin dayanıqlığının artırılması çox olduğu qədər, həm də geniş sahəli və mürəkkəb bir problemdir. Burada istehsalatların ərazidə düzgün yerləşdirilməsi, əvəzedici istehsalat və müəssisələrin yaradılması, etibarlı maddi-texniki təchizatın, nəqliyyat əlaqələrinin təmin olunması, əlavə yanacaq növünə, digər xammal və texnologiyalara keçmək üçün hazırlıq tədbirlərindən başlamış, obyektlərdə işçilərin müdafiə edilməsinə, fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılmasınadək müxtəlif işlər aiddir. Bunların bir qisminin hələ obyektlərin layihələşdirilməsi və tikilməsi vaxtı, digərlərinin isə sonradan yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Bütün bu tədbirlər səlahiyyətli orqanlar tərəfindən təsdiq edilmiş normativ sənədlərə uyğun olaraq icra edilir.

Mülki Müdafiə orqanlarının vəzifəsi istehsalatın tərkib hissələrinin-işçi qüvvəsinin, avadanlıqların, xammalın, hazır məhsulların müdafiəsinə yönəldilmiş mühəndis-texniki və digər tədbirlərin işlənilib hazırlanması və yerinə yetirilməsində iştirak etməkdir.

Fövqəladə hadisələr zamanı obyektə işin dayanıqlığını artıran tədbirlər kompleksində mühəndis texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsi xüsusən böyük əhəmiyyətə malikdir. Yuxarıda deyildiyi kimi, belə tədbirlər bina və qurğuların, kommunikasiyaların müxtəlif dağıdıcı təsirlərə fiziki davamlılığının artırmaq üçün görülür.

Yeni müəssisələr, digər müxtəlif obyektlər layihələşdirilərkən və tikilərkən yerinə yetirilən mühəndis-texniki tədbirlər daha səmərəli və iqtisadi cəhətdən xeyli sərfəli olur.

Bu zaman ilk növbədə, obyektin ərazisində bina və qurğuların yerini zonalar üzrə planlaşdırmaq, yəni istehsalat qurğularını, ambarları, zavod idarəsi binalarını və digər müxtəlif məqsədli tikililəri ayrı-ayrı qruplar şəklində (zonalarla) yerləşdirmək nəzərdə tutulur. Xüsusən partlayış təhlükəli sexləri, laboratoriyaları, güclü təsirli zəhərli maddə tutumlarını ayrıca yerləşdirmək vacib sayılır. Təcrübə göstərir ki, bütün bunlar həm də qəzalar, dağıdıcı kortəbii hadisələr, başqa kənar təsirlər

şəraitində ikinci zədələyici amillər törəməsinin, uçqun qalaqları yaranmasının xeyli dərəcədə qarşısını alır.

Obyektlər tikilən dövrdə həmçinin orada işləyəcək işçilərin müdafiəsi (MM müdafiə qurğularının tikilməsi və s.) məsələləri də həll edilir.

Fəaliyyətdə olan obyektlərdə isə belə tədbirlər müəssisələrin yenidən qurulması vaxtı və itehsalatın təkmilləşdirilməsi qaydası ilə həyata keçirilir.

Araşdırma zamanı obyektin istehsal prosesində iştirak edən elementlərinin mövcud vəziyyəti müasir silahların bütün zəhərləyici amillərinə, ikinci amillərə, habelə ehtimal edilən kortəbii hadisələrinin təsirinə davamlıq baxımından qiymətləndirilib təyin edilir. Bundan məqsəd - obyektin istehsal fəaliyyətində ən zəif sahələri aşkara çıxarmaq və onların etibarlılığını, eləcə də bütünlüklə müəssisənin sabit işini təmin etmək üçün tələb olunan mühəndis-texniki, texnoloji və təşkilati tədbirləri müəyyənləşdirməkdir.

Mühəndis texniki tədbirlər: obyektə binaların, qurğuların, avadanlığın və kommunikasiyaların zədələyici təsirlərə fiziki davamlılığını artırmaq üçün görülməli tədbirlərdir.

Texnoloji tədbirlər: ikinci zədələyici amillər yaranması ehtimalının qarşısını almaq məqsədilə obyektə texnoloji rejimin dəyişdirilməsi nəzərdə tutulur.

Təşkilati tədbirlər: fəvqəladə hadisələr zamanı yaranan şəraitdə obyektə mülki müdafiə qərargahının, qüvvələrin, habelə işçilərin ən səmərəli fəaliyyət qaydalarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Məhz bütün bu tədbirləri konkretləşdirmək üçün aparılan araşdırmalar mütəxəssislər tərəfindən xüsusi metodika üzrə və müvafiq hesablama cədvəllərindən istifadə edilməklə aparılır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, görülməli mühəndis texniki tədbirlərin həcmi və xarakteri obyektin vacibliyindən, dinc və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallar zamanı yarana biləcək təhlükənin dərəcəsi baxımından harada yerləşdiyindən, işçilərin sayından və digər şərtlərdən asılı olur.

Hətta eyni bir ərazidə yerləşən müəssisələr belə, özlərinin təyinatına, istehsalat prosesinin xarakterinə, iş şəraitinə və s. görə bir birindən xeyli fərqlənirlər. Buna görə də bütün obyektlər üçün yararlı olan eyni bir həcmdə işlərin siyahısını tərtib etmək, əlbəttə ki, mümkün deyil. Hər bir müəssisədə görülməli mühəndis-texniki tədbirlər konkret şəraitdən asılı olaraq müəyyən edilir. Lakin belə tədbirlərin bir qismi bütün obyektlər üçün ümumi sayılır və bunlar hər bir obyektə yerinə yetirilə bilər.

Sülh dövründə idarəetmə üçün inzibati xidmət binalarında, dispetçer məntəqələrində və digər otaqlarda yerləşdirilmiş texniki rabitə vasitələri, nəzarət-ölçü cihazları, məsafədən idarəetmə

aparatları və sair cihazlar işədir. Əsas idarəetmə vasitələri sayılan bu avadanlıqlar müdafiə üçün nəzərdə tutulmamış binalarda qoyulduğuna görə adətən kifayət dərəcədə fiziki davamlılığa malik olurlar. Həmin avadanlıq yerləşdirilən tikililər obyektin əsas istehsal qurğularından daha tez sıradan çıxıb, bu işə müəssisədə idarəetmənin itirilməsi və istehsalın pozulması ilə nəticələnir.

Buna görə də müharibə dövründə müəssisənin fəaliyyətinin etibarlı surətdə idarə edilməsi üçün buradakı sığmacaqların birində obyektin idarəetmə məntəqəsi yaradılıb, lazımı rabitə və xəbərdarlıq vasitələri təmin edilməlidir.

İdarəetmənin dayanıqlığını artırmaq məqsədilə belə mühəndis-texniki tədbirlərlə yanaşı təşkilatı tədbirlər də nəzərdə tutulur: işçilərin müxtəlif növlərdə işləyəcək qruplara ayrılır, bu qrupları (növbələri) obyektə işləyərkən və təhlükəsiz sahələrdə dincələrkən idarə etmək üçün onların sayma müvafiq idarəetmə qrupları, digər operativ qruplar təşkil edilib fəaliyyətə hazırlanır.

Yanacaq, güclü təsirli kimyəvi maddələr istehsal edilən və digər yüksək təhlükəli zavodlarda bu tədbirlər obyektin dinc və müharibə dövrlərində MM planında nəzərdə tutulur. Burada ehtimal olunan qəzaların, habelə yarana biləcək ikinci zədələyici amillərin xarakteri və miqyası göstərilir, adamların və maddi sərvətlərin xilas edilməsi üzrə tədbirlər, qəza nəticələrinin aradan qaldırılması yolları və üsulları, bu zaman ixtisaslaşdırılmış qrupların, xilasedici, yangınsöndürən dəstələrin fəaliyyət qaydası müəyyən edilir.

GTZM işlədilər və onların buxarları ilə zəhərlənmə təhlükəsi olan otaqlarda avtomat neytrallaşdırma qurğusu qoyulur. Zərərli buxarlar müəyyən təhlükəli konsentrasiyaya çatanda qurğu avtomatik surətdə işə qoşularaq deqazasiya mayesi çiləyib, zəhərli maddələri neytrallaşdırır. İstehsal obyektlərində, mürəkkəb texnologiya qurğularda qəzalar adətən yangınlarla müşayiət olunur. Yangın təhlükəsizliyini artırmaqdan ötrü obyektəki alışa bilən müxtəlif binaların divarlarına, konstruksiyaların səthinə odadavamlı boyaq çəkilir, yaxud superfosfat məhlulundan suvaq vurulur.

Müharibə və dinc dövründəki fəvqəladə hallar zamanı obyektlər tamamilə, güclü surətdə, orta və zəif dərəcələrdə dağıntılara məruz qala bilər. Tamamilə və güclü dağıldılmış obyektlərdə, xüsusən müharibə dövründə istehsalın bərpa edilməsinə cəhdlər göstərilməsi adətən məqsədəuyğun sayılmır, çünki, iqtisadi cəhətdən özünü doğrultmur. Orta və zəif dərəcədə zədələnən müəssisələrdə isə müharibə dövründə belə, məhsul buraxılışın bərpa olunması real sayılır, lakin o şərtlə ki, bu işlərə obyektin özü və onun şəxsi heyəti əvvəlcədən hazırlanmış olsun.

İstehsalatın bərpa edilməsi planları və layihələri adətən iki variantda zəif və orta dərəcələrdə zədələnmə halları üçün tərtib olunur. Bu zaman hər iki şərait üzrə ilknövbəli bərpaetmə işlərinin xarakteri və həcmələri müəyyənləşdirilir, tələb ediləcək işçi qüvvəsi, materiallar, avadanlıq və s. habelə onların qiyməti hesablanır, bərpa müddətləri göstərilir. Bu zaman o da nəzərə alınır ki, bəzi hallarda obyektin bərpa edilməsi müvəqqəti xarakter daşıya bilər. Buna görə də ən vacib məhsulların qısa müddətdə istehsalına nail olmaq məqsədilə müvafiq normativ sənədlərin tələblərindən müəyyən dərəcədə kənara çıxma hallarına yol vermək mümkündür. Bərpa müddətlərini azaltmaqdan ötrü həmçinin sənədləşdirilmiş tikinti hissələrindən, yüngül karkaslardan, sağlamat qalmış konstruksiyalardan da geniş istifadə olunur.

Müəssisənin bərpa olunması üçün əsas şərtlərdən biri də əvvəlcədən işlənilib hazırlanmış layihələrin, tikinti üzrə və texniki sənədlərin qorunub saxlanmasıdır.

Beləliklə, dinc və müharibə dövrlərində ekstremal şəraitdə iqtisadiyyat obyektlərində işin dayanıqlığının yüksəldilməsi üzrə tədbirlər işçilərin e'tibarlı müdafiəsinə, xilasetmə işlərinin qısa müddətdə icrası, istehsalın bərpa olunmasına yönəldilməklə bərabər, həmçinin dinc dövrdə də istehsalat qəzaları ehtimalının azaldılması və qəza nəticələrinin məhdudlaşdırılması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Fövqəladə hallarda obyektlərin işinin dayanıqlığının yüksəltmə yolları və üsulları.

Fövqəladə hadisələr zamanı işin dayanıqlığını yüksəldən konkret tədbirləri müəyyən etməkdən ötrü əvvəlcə obyektə bu sahə üzrə araşdırmalar (tədqiqatlar) aparılır.

Müvafiq təşkilatlar tərəfindən aparılan araşdırmalar göstərir ki, dinc dövründə istehsalat qəzalarının xeyli bir qismi «insan amili» sayəsində baş verir, yəni səbəb işçinin öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilməməsi, yaxud öz işinə, texnoloji rejimin, istehsalat təlimatı tələblərinin icrasına səhlənkarlıqla yanaşmasıdır. Bax, buna görə də obyektlərdə hər bir işçiyə istehsalatda özünü hifz etmə hissənin aşılması qəza ehtimalını azaltmağın və ümumiyyətlə təhlükəsizliyin artırılması yollarından biri sayılmalıdır.

Xarakterinə görə belə tədbirlər qruplaşdırılır, bunlara bəzən, işin dayanıqlığının yüksəldilməsi yolları və ya istiqamətləri deyilir.

Bunlar aşağıdakılardır:

1. fəvqəladə hallar zamanı işçilərin müdafiəsinin təmin edilməsi;
2. obyektin ən vacib elementlərinin möhkəmliyinin artırılması və texnoloji prosesin təkmilləşdirilməsi;

3. maddi texniki təchizatın dayanıqlığının artırılması;
4. ekstremal şəraitdə obyektin idarəetmə sisteminin etibarlılığının yüksəldilməsi;
5. müəsədə istehsalat qəzaları baş verməsi, ikinci zədələyici amillər törəməsi ehtimalını və onların zərərini azaltmaq üzrə tədbirlərin işlənib hazırlanması;
6. obyektə istehsalın bərpa edilməsi üçün hazırlıq görülməsi.

Bu tədbirlər əsasən əvvəlcədən işlənib yerinə yetirilir. Bilavasitə fəvqəladə hallar zamanı görülməli olan əməliyyatlar isə qabaqcadan planlaşdırılır, onların dərhal icrası üçün hazırlıq görülür.

Həmin tədbirlərin mahiyyətini nəzərdən keçirək:

A) İşçilərin müdafiəsi hər hansı bir obyektə işin dayanıqlığının yüksəltməyin ən vacib amilləridir, çünki aydındır ki, işçi qüvvəsi olmadan heç bir istehsalat mümkün deyil. Bu məqsədlə görülməli mühəndis-texniki tədbirlərin ən başlıcası bütün işçilərin MM qurğuları ilə təmin edilməsidir. Təlimatda göstərilir, dərəcəli şəhərlərdə və müharibə dövründə daha ciddi təhlükə yaranan sahələrdə işini davam etdirən müəssisələrin işçiləri sığınacaqda, qalan bütün əhali isə daldalanacaq təmin edilməlidir.

B) Obyektin ən vacib elementlərinin, bina və qurğuların möhkəmliyinin artırılması - buradakı avadanlığı, dəzgahları, texnogen xətləri müdafiə üçün vacibdir. Mə'lum olduğu kimi tikilən sənaye binaları və qurğularının ümumi sabitliyi hissələrin ağırlığına və külək nəticəsində yaranacaq əlavə yüklərə hesablanır.

V) Maddi-texniki təchizat, obyektə təchizatın dayanıqlığı xammal, material, komplektləşdirici hissələr, avadanlıq və yanacaq ehtiyatlarını yaratmaqla artırılır. Bunlar həm istehsalı davam etdirmək, həm də fəvqəladə hallarda pozularsa, onun bərpası üçün nəzərdə tutulur. Azalmayan ehtiyatlar halında tədarük görülməli həmin materialların miqdarı nazirliklərin hər bir obyekt üçün təsdiq etdiyi normalar üzrə müəyyən olunur.

Müxtəlif yerlərdəki mal göndərən təşkilatlarla istehsal əlaqələrinin variantlarını hazırlamaq, digər müəssisələrdən alman bir sıra ən vacib hissələrin, qovşaqların obyektin özündə istehsal olunması və s. tədbirlər də işin dayanıqlığını artırır.

Hazır məhsulların vaxtında və dərhal istehlakçıya göndərilməsi də çox vacibdir. Xüsusən, neftayırma, kimya müəssisələrində hazır məhsulun yığılıb qalması həm obyektin özü, həm də qonşu obyektlər və yaşayış sahələri üçün ciddi qorxu yaradır, ikinci zədələyici amillərin ən qorxulu mənbəyinə çevrilə bilər.

Q) Ekstremal şəraitdə obyektə istehsal prosesinin və MM idarə etmək rəhbər heyətinin fəaliyyətində əsas və ən məsuliyyətli işdir. İdarəetmə prosesi hər cür hallarda işçilərə, MM dəstələrinə daim rəhbərlik edilməsini nəzərdə tutur, əsas tələb isə onun

fasiləsizliyədir. İdarəetmənin rəhbər heyət rabitə və xəbərdarlıq vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirir.

D) Müəsisələrdə istehsal qəzalarını və ikinci zədələyici amillər ehtimalını azaltmaq üzrə tədbirlər adətən birgə hazırlanıb yerinə yetirilir.

E) Obyektdə pozulmuş istehsalın bərpa olunması üçün hazırlıq görülməsi. Yuxarıda deyildiyi kimi, obyektin məhsul buraxmağa qısa müddətdə hazırlanması imkanı onun işinin sabitliyinin vacib göstəricisidir. Belə hazırlıq nə dərəcədə yüksəkdirsə, hər hansı bir səbəbdən zədələndikdən sonra müəssisədə istehsal prosesi bir oqədər tez bərpa olunur.

Həmin işləri obyektin rəhbəri təşkil edir. Bu məqsədlə onun əmrinə əsasən müxtəlif sahələr üzrə (məsələn, bina və qurğuların, texnoloji avdanlığın, enerji təchizatının, digər təchizat və nəqliyyatın etibarlılığını təyin etmək üçün) müvafiq araşdırma qrupları yaradılır, onların konkret vəzifələri və iş proqramları müəyyənləşdirilir. Bu qruplara müəssisənin mütəxəssisləri ilə yanaşı elmi tədqiqat idarələrinin əməkdaşları da cəlb oluna bilər. Tədbirlər iqtisadi cəhətdən o zaman əsaslandırılmış hesab edilir ki, onlar eyni zamanda əminəamənlik dövründə də obyektin qəzasız fəaliyyətinin təmin olunmasına, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və istehsal prosesinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir.

Belə araşdırmalar nəticəsində iki cür plan tərtib edilir: birincisi, dinc dövrdə obyektdə işin dayanıqlığının yüksəldilməsi üzrə tədbirlər planı və ikincisi, müharibə təhlükəsi yaranan dövrdə obyektdə işin sabitliyini artırmaq üzrə tədbirlər planıdır.

Obyektin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilib yuxarı idarələr, nazirliklərlə razılaşdırıldıqdan sonra birinci plandakı tədbirlər obyektin iqtisadi və sosial inkişafı üzrə perspektiv planlara, ikinci sənəddəki işlər isə müəssisənin müharibə dövrü üçün mülki müdafiə planına daxil edilir.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi. Fövqəladə Hallar Komissiyaları.

Fövqəladə hallarda əhəlinin təhlükəsizliyini təmin etmək, maddi zərəri azaltmaq və belə halların nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1992- ci il 30 aprel tarixli 239 nömrəli qərarı ilə “ Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda

fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi” yaradılmış, onun tərkibini, vəzifələrini, fəaliyyət qaydalarını müəyyən edən Əsasnamə və digər normativ sənədlər təsdiq edilmişdir.

Bu sistem ərazi üzrə respublikanın bütün şəhər, rayon və digər yaşayış məntəqələrini; təsərrüfat sahələri üzrə isə bütün nazirlikləri, dövlət komitələrini, baş idarələri və hər cür iqtisadiyyat obyektlərini əhatə edir.

Sistemin hər bir vəsiləsi üçün rəhbər orqanlar; gündəlik idarəetmə orqanları; ətraf mühitə, təhlükə potensiallı obyektlərə nəzarət və müşahidə edən qüvvə və vasitələr; fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvələr; rabitə və xəbərdarlıq sistemi müəyyən edilmiş, lazımi maddi- texniki vəsait ehtiyatları yaradılmışdır.

Sistemin rəhbər orqanları bunlardır:

- bütün respublika üzrə: Azərbaycan Respublikası Fəvqəladə Hallar Nazirliyi(FHN)- rəhbəri FHN-nin naziri;

- muxtar respublika üzrə: Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin fəvqəladə hallar Komissiyası, rəhbəri Naxçıvan MR baş Nazirinin müavini olmaqla;

- şəhər və rayonlar üzrə: rayon (şəhər) icra hakimiyyəti orqanlarının fəvqəladə hallar komissiyası (RFHK)- rəhbəri icra hakimiyyəti başçısının birinci müavini olmaqla;

- təsərrüfat obyektlərində: obyekt fəvqəladə hallar komissiyası (OFHK)- rəhbəri obyektin baş mühəndisi olmaqla (bu komissiyalar onlara ehtiyac və maddi- texniki baza olduqda yaradılır);

- Nazirliklərdə (dövlət komitələrində, baş idarələrdə): sahə fəvqəladə hallar komissiyası (SFHK)- rəhbəri nazirin (komitə sədrinin) müavini olmaqla.

Sistemin gündəlik idarəetmə orqanları isə bütün səviyyədən olan ərazi fəvqəladə hallar komissiyalarının növbətçi xidmətləri; nazirliklərin (dövlət komitələrinin, baş idarələri), təhlükə potensiallı təsərrüfat obyektlərinin növbətçi-dispetçer xidmətləri və bütün səviyyələrdən olan mülki müdafiə qərargahlarından ibarətdir.

Müxtəlif səviyyəli fəvqəladə komissiyaların vəzifələri ancaq miqyasca fərqlənir. Öz səviyyələrində və səlahiyyət dairələrində bu komissiyaların əsas vəzifələri bunlardır:

- ətraf mühitə və təhlükə potensiallı obyektlərə daimi müşahidə və nəzarəti təşkil etmək;

- belə hallarda yarana biləcək vəziyyəti proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək;

- fəvqəladə halların qarşısını almaq və nəticələrini zəiflətmək məqsədilə profilaktiki tədbirləri görmək, xilasetmə işləri aparmaq üçün qüvvələr hazırlamaq, zərər çəkmiş əhaliyə yardım üçün lazımı maddi - texniki vəsait ehtiyatları yaratmaq;

- fəvqəladə hallar barədə xəbər və məlumatların bütün əhaliyə (təşkilatlara, fəhlə və qulluqçulara) vaxtında çatdırılmasını təmin etmək;

- fəvqəladə halların aradan qaldırılması işlərini təşkil etmək və ona rəhbərlik etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, fəvqəladə komissiyalar daimi fəaliyyət göstərən komissiyalardır. Onlar həmişə hazır olmalı, lazım gəldikdə dərhal fəaliyyəti təşkil etməlidirlər.

Fəvqəladə komissiyalar öz vəzifələrini yerinə yetirə bilsin deyə, onların heyətinə nazirliklər, dövlət komitələri, baş idarələr, şirkətlər, birliklər və s. təşkilatlar cəlb olunmuş, onların konkret vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün həm mövcud olan qüvvə və vəsaitlərdən: nazirliklərin və idarələrin qəza - xilasetmə, qəza - bərpa və çevik yanğınsöndürən dəstələrindən; səhiyyə nazirliyinin təcili yardım xidməti qüvvələrindən, FHN - nin qoşun hissələrindən və ixtisaslaşdırılmış dəstələrindən; müdafiə nazirliyinin kimyəvi və mühəndis qoşun hissələrindən; dəmir yolu, hava yolları, Xəzər donanması idarələrinin müvafiq qəza - xilasetmə qüvvələrindən istifadə etmək, həm də bir sıra tikinti, ixtisaslaşdırılmış quraşdırma idarələrində xüsusi çevik qəza - bərpa dəstələrinin yaradılması nəzərdə tutulur.

Yaranan vəziyyətdən asılı olaraq, bütünlüklə Dövlət fəvqəladə

fəaliyyət sistemi müvafiq daimi Fövqəladə Hallar Nazirinin qərarı əsasında üç müxtəlif rejimdə işləyə bilər:

Birinci rejim - gündəlik fəaliyyət rejimi. Respublikanın ərazisində, o cümlədən də rayonda (obyektdə) sənaye - istehsalat fəaliyyəti, radiasiya - kimyəvi şərait, həmçinin seysmik, hidrometroloji, sanitariya - epidemik vəziyyət normal olan halda işləyə bilər. Bu zaman rayonlarda, obyektlərdə planlı surətdə ətraf mühitə, potensiallı obyektlərdə daimi müşahidə aparılır, ehtimal edilə bilən fövqəladə halların qarşısını almaq, təsirini azaltmaq, nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədilə əvvəlcədən planlı tədbirlər hazırlanır və yerinə yetirilir. Qüvvə və vasitələrin ehtiyatları yaradılır, əhaliyə müvafiq proqramlar əsasında mühafizə, davranış, fəaliyyət qaydaları öyrədilir və müvafiq təsərrüfat planları əsasında digər hazırlıq işləri görülür.

İkinci rejim - yüksək hazırlıq rejimidir. Bu rejimə fövqəladə hallar baş verəyəyi barədə proqnoz alınarkən, normal istehsalat fəaliyyəti, radiasiya, kimyəvi şərait, epidemik və s. pisləşərkən keçilir. Belə hallarda müvafiq fövqəladə hallar komissiyaları aşağıdakı işləri görürlər:

- vəziyyətin pisləşməsi səbəbini aşkar etmək üçün operativ qruplar yaradır;

- növbətçi - dispetçer xidmətlərinin fəaliyyətini gücləndirir;

- müşahidə və nəzarəti artırır;

- fəaliyyət göstərəcək qüvvə və vasitələri hazır vəziyyətə gətirir və onların vəzifələrini konkretləşdirir, əhəlinin mühafizəsi üzrə tədbirləri dəqiqləşdirirlər.

Üçüncü rejim - fövqəladə rejim - sistem bu rejimə fövqəladə hallar baş verərkən və onların nəticələri aradan qaldırılarkən FHN - nin müvafiq orqanları və daimi komissiyanın qərarı ilə keçirilir. Bu zaman:

- əhəlinin mühafizəsi təşkil edilir;

- işlərə bilavasitə rəhbərlik etmək üçün daimi komissiyaların operativ qrupları fəlakət yerlərinə göndərilir;

- qüvvə və vəsaitlər fəlakət yerinə gətirilir və xilasetmə işlərinə cəlb edilir;

- baş vermiş fəlakətin nəticələri aradan qaldırılır;
- ətraf mühitdə şəraitin dəyişməsinə daimi və ciddi nəzarət qoyulur.

Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə xilasetmə işlərinə bilavasitə rəhbərlik aşağıdakı orqanlar tərəfindən həyata keçirilir:

- nəticəsi ancaq bir istehsalat binasını əhatə edən qismən fəvqəladə hallar zamanı - obyekt fəvqəladə hallar komissiyası;

- nəticəsi ancaq bir obyektin ərazisini əhatə edən obyekt miqyaslı fəvqəladə hallar zamanı lazımi hallarda rayon (şəhər)və sahə fəvqəladə komissiyaların operativ qrupları da iştirak etməklə, obyekt fəvqəladə hallar komissiyası;

- nəticəsi rayonun (şəhərin) ərazisini əhatə edən yerli FH zamanı - şəhər (rayon) hakimiyyət orqanlarının fəvqəladə hallar komissiyası;

- respublikanın bütün ərazisini əhatə edən bölgə miqyaslı FH zamanı - Respublika Fəvqəladə Hallar Nazirliyi.

Fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması işləri adətən aşağıdakı ardıcılıqla təşkil edilir:

- istehsalatdakı işçilərin və təhlükə yaranan sahələrdə əhalinin xəbərdarlıq edilməsi və mühafizə olunması;

- qəzanın məhdudlaşdırılması və ən təcili xilasetmə işlərinin görülməsi;

- fəlakətin miqyasını, onun törətdiyi təhlükənin xarakterini və s. təyin etmək üçün kəşfiyyatın təşkili;

- xilasetmə işlərinə cəlb ediləcək qüvvə və vasitələrin müəyyənləşdirilməsi, onların hazır vəziyyətə gətirilməsi;

- xilasetmə işləri aparmaq üçün qərar qəbul edilməsi və işlərin təşkili;

- obyektin istehsalat fəaliyyətinin (əhalinin normal həyat fəaliyyətinin) bərpa olması.

İstehsalat qəzaları və təbii fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırarkən xilasetmə işlərinin aparılması qaydaları digər müvafiq hallarda olduğu kimidir.

İnsanların təhlükəsizliyinin təminatı son illərdə kəskin hal

almışdır. Bu ona görədir ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi son dövrlərdə sənayedə, nəqliyyatda və digər sənaye kompleksində qəzaların, təbii fəlakətlərin sayı xeyli artmışdır. Bu məsələ indiki iqtisadi münasibətlərin keçid dövründə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

12. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının heyəti təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə Komissiyası haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir. Ümumi müddəalar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar (FH) üzrə Komissiyası aşağıdakı məqsədlərlə yaradılır: - Respublika ərazisində güclü qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiyalar və epifitotiyalar zamanı respublikanın bütün səviyyəli idarəetmə orqanlarının, Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Dövlət Sistemi qüvvə və vasitələrinin daim fəaliyyətə hazırlığının təmin edilməsi; - Fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasında respublikanın bütün səviyyəli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi; - xilasetmə və qəza-bərpa işlərinə, əhalinin həyat və təminatı üzrə tədbirlərə və fəlakət rayonlarından köçürülməsinə rəhbərlik edilməsi. Komissiya Nazirlər Kabinetinin daimi orqanıdır və öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarlarını Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını və digər normativ aktları, habelə bu Əsasnaməni rəhbər tutur. Komissiya Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir və onun şəxsi tərkibi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir. Fövqəladə hallar üzrə Komissiyaya Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavinlərindən biri başçılıq edir. Komissiyanın əsas vəzifələri - Fövqəladə halların qarşısının alınmasına, güclü qəzaların, təbii fəlakətlərin, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticəsində dəyən ziyanın azaldılmasına, təhlükə potensiallı istehsalatlarda işin etibarlılığının yüksəldilməsinə, xalq təsərrüfatı obyektlərinin və sosial sahələrin ehtimal olunan Fövqəladə hallara davamlılığının təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin planlaşdırılması, işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi; Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sisteminin yaradılması onun orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin fövqəladə hallarda fəaliyyətə hazır saxlanması: - profilaktika tədbirlərinin həyata

keçirilməsinə, habelə əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması problemlərinin kompleks halda həlli üzrə elmi, elmi-texniki araşdırmaların, təcrübə-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsinə, fəvqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək üçün nəzərdə tutulan dəstələrin saxlanması və təminatına, fəlakət rayonuna və zərərddilərə yardım göstərilməsinə lazım olan xərclərin ödənilməsindən ötrü respublikamaliyyə və maddi-texniki təminat sistemi yaradılması üzrə təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müzakirəsinə verilməsinin təşkili; - Fəvqəladə hallar barədə məlumatların, xəbərlərin toplanması və mübadiləsi, belə halların nəticələrinin aradan qaldırmaqdan ötrü qüvvə və vasitələr ayrılması məsələləri üzrə nazirliklər, baş idarələr, hərbi hissələrin və donanmanın komandanlığı, ictimai təşkilatlar və hərəkətlər arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili; - regional fəvqəladə halların yaranması və genişlənməsi dövründə, həmçinin onların nəticələri aradan qaldırılan dövrdə fəaliyyətə rəhbərlik etmək. Komissiyanın funksiyaları və hüquqları Komissiya ona həvalə edilən vəzifələrə müvafiq olaraq: a) gündəlik fəaliyyətində aşağıdakı işləri təşkil edir və əlaqələndirir; - Fəvqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlığın yüksəldilməsi, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, sənaye, energetika, nəqliyyat, rabitə, sosial və mədəni-məişət obyektlərinin fəvqəladə hallarda işinin etibarlılığı və davamlılığının artırılması üzrə respublika nazirliklərinin, baş idarələrinin və digər idarəetmə orqanlarının fəaliyyətini; - ehtimal olunan fəvqəladə halların və onların nəticələrinin proqnozlaşdırılması, Azərbaycan Respublikasının ərazisində qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticəsində yarana biləcək təhlükəli zonaların və gözlənilən ziyanın müəyyənləşdirilməsi işlərini; - təhlükə potensialı obyektlərdə qəzaların qarşısının alınmasına, belə hallar baş verərkən, həmçinin təbii fəlakət, epidemiya, epizootiya və epifitotiya hallarında ehtimal olunan ziyanın azaldılmasına yönəldilmiş profilaktik tədbirlər sisteminin hazırlanması üzrə işləri; - ehtimal olunan qəzaların, təbii fəlakətlərin, epidemiyanın, epizootiyanın və epifitotiyanın aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planının işlənilib hazırlanması işlərini; - profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, habelə əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması probleminin kompleks halda həlli üzrə elmi, elmi-texniki araşdırmaların, təcrübə-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsinə, fəvqəladə hallarda fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş dəstələrin saxlanması və təchizat məsrəflərinin ödənilməsinə, qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticələrinin aradan qaldırılması və zərərddilərə yardım göstərilməsinə lazım olan xərclərdən

ötrü maliyyələşdirmə, madditexniki təminat və maddi sərvətlər ehtiyatları sisteminin yaradılması üzrə işləri; - fəvqəladə halların qarşısının alınması və onun nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərində ictimai təşkilatların və müvafiq təcrübəyə malik şəxslərin iştirakı üçün şərait yaradılması işlərini; - Azərbaycan Respublikası əhalisinin fəvqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlanması üzrə işləri; - Komissiyaın səlahiyyətinə aid məsələlər üzrə qanunvericilik aktlarının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının və digər normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması və onların yerinə yetirilməsinə nəzarət işlərini; - fəvqəladə halların profilaktikası, qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində digər dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi və ondan istifadə olunması, Komissiyaın səlahiyyətləri dairəsində xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq işlərini; b) Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sisteminin işinə rəhbərlik edir; v) xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin səmərəli surətdə icrasından ötrü tələb olunan müasir texnikaın, avadanlıqların, mexanizm və materialların istehsal edilməsi və alınmasını, təhlükəli texnogen və təbii hadisələrin müşahidəsini, onlara nəzarət sisteminin genişləndirilməsini, əhalinin mühafizəsini və fəvqəladə hallarda normal həyat fəaliyyətini təmin edən vahid elmi-texniki siyasətin işlənilib hazırlanmasında iştirak edir; q) Azərbaycan Respublikasının ərazisində əhalinin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə potensialı xalq təsərrüfatı obyektlərinin və hərbi xarakterli obyektlərin yerləşdirilməsinin, həmçinin belə obyektlərin bağlanılmasının, konservasiya və ya ləğv edilməsinin, yaxud işinin dayandırılmasının məqsədəuyğunluğu məsələlərini nəzərdən keçirir və müvafiq qərar qəbul edir; ğ) Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sistemi idarəetmə orqanlarının qüvvə və vasitələrinin komandir-qərargah və ixtisas təlimlərinin keçirilməsini təşkil edir; d) Fəvqəladə hallarda idarəetmə üzrə və belə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə respublika əhəmiyyətli mütəxəssis kadrların hazırlanması və onların ixtisaslarının artırılması işinin təşkilinə rəhbərlik edir; e) Fəvqəladə hallar yaranması barədə xəbərdarlığı, belə halların xarakteri və miqyası, nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin gedişi barədə lazımi idarəetmə orqanlarına və əhaliyə məlumatların çatdırılmasını təşkil edir; ə) Azərbaycan Respublikasının ərazisində regional fəvqəladə hallar yaranarkən xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin aparılmasına bilavasitə rəhbərlik edir; j) zərər çəkmiş əhaliyə lazımi sosial yardım göstərilməsi, onun həyat təminatı, fəlakət rayonlarından köçürülməsi işlərini təşkil edir və əlaqələndirir; z) maliyyə

və maddi-texniki ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasını, həmçinin təşkilatların və vətəndaşların verdikləri, o cümlədən, xaricdən göndərilən yardım xarakterli materialların və maliyyə vəsaitinin uçotunu və bölüşdürülməsini təşkil edir və ona nəzarət qoyur; i) qəza və fəlakətin səbəblərinin aşkar edilməsi üzrə Komissiyanın işində iştirak edir; k) müvafiq təcrübəsi olan ictimai təşkilatların və vətəndaşların (o cümlədən, xarici ölkə vətəndaşlarının) fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərində iştirakına şərait yaradılması üzrə işləri təşkil edir. Komissiya aşağıdakı hüquqlara malikdir: - Özünün səlahiyyətləri dairəsində, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncamı şəklində verilən qərarlar qəbul etmək; - Komissiyanın səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin digər orqanları, nazirliklər, baş idarələr, təşkilatlar, müəssisələr, konsernlər və assosiasiyalar tərəfindən aparılan müzakirələrində iştirak etmək; - adamların həyatının və sağlamlığının qorunması, maddi və mədəni sərvətlərin, təbii mühitin mühafizəsi üzrə respublikada fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyətə dair qüvvədə olan qanunlarda, normativ aktlarda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinin yerlərdə vəziyyəti barədə nazirlik, baş idarə rəhbərlərinin, fəvqəladə hallar üzrə şəhər və rayon Komissiyaları sədrlərinin məlumatlarını dinləmək və müvafiq qərarlar qəbul etmək; - Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sistemində («Azərdövlətfəvqəlfəaliyyət sistemi») daxil edilmiş qüvvə və vasitələrin hazırlanmasına nəzarət etmək; - Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda Azərbaycan Dövlət Sistemində daxil edilmiş qüvvə və vasitələri müəyyən olunmuş qaydada lazımı xilasetmə və qəzabərpa işlərinin yerinə yetirilməsinə cəlb etmək; - regional fəvqəladə hallar baş verərkən Azərbaycan Respublikasının ərazisində xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin aparılmasına bilavasitə rəhbərlik etmək; - fəvqəladə halların yaranması təhlükəsi meydana çıxarkən, sahə tabeliyindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki xalq təsərrüfatı obyektlərinin işini müvəqqəti dayandırmaq; - Respublika xalq təsərrüfatının aparıcı mütəxəssislərini təhlükə potensialı obyektlərdə ekspertizalar keçirilməsi və belə obyektlərin təhlükəsizliyinə nəzarət üzrə tədbirlərə cəlb etmək; - Fəvqəladə vəziyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının 4 fevral 1992-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinin və 2-ci maddəsinin «a» bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının təbii fəlakət rayonunda fəvqəladə vəziyyət tətbiq etmək barədə təkliflər vermək. Komissiyanın işinin təşkili Gündəlik fəaliyyətində Komissiya öz işlərini

Komissiyanın sədri tərəfindən təsdiq edilən iş planı əsasında yerinə yetirir. Komissiyanın iclaslarında fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət məsələləri müzakirə edilir. Komissiya öz səlahiyyətləri dairəsində qərarlar qəbul edir ki, bu qərarların icrası bütün respublika nazirlikləri, baş idarələri, icra hakimiyyəti orqanları, həmçinin sahə tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təşkilatlar, müəssisələr, idarələr üçün məcburidir. Komissiyanın iclasları arasındakı dövrdə lazımi qərarlar Komissiyanın sədri tərəfindən qəbul edilir və müvafiq göstərişlər şəklində icraçılara çatdırılır. Fəvqəladə hallar yaranarkən qəzanın, təbii fəlakətin, epidemiyanın, epizootiyanın və epifitotiyanın növündən, miqyasından və nəticələrindən asılı olaraq Komissiyanın heyətindən operativ qruplar yaradılır və onlara fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına rəhbərlik etmək həvalə olunur. Komissiyanın Sədri Komissiyaya tapşırılan vəzifələrin və funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün şəxsi məsuliyyət daşıyır. Komissiyanın üzvləri arasında vəzifə bölgüsü aparır. Komissiyanın və onun aparatının işini təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə müvafiq surətdə Komissiyanın Sədrinə aşağıdakı hüquqlar verilir: - fəvqəladə hallar zonasında ictimai asayişin mühafizəsini, xeyli maliyyə vəsaiti və maddi sərvətlər toplanmış yerlərin, əhalinin həyat fəaliyyətini təmin edən obyektlərin və xalq təsərrüfatı obyektlərinin mühafizəsini gücləndirmək; - fəvqəladə hallar zonasına vətəndaşların gəliş-gedişi üzrə xüsusi rejim qoymaq; - fəvqəladə halların qarşısının alınması və ya nəticələrinin aradan qaldırılmasından ötrü lazımi nəqliyyat vasitələrini, tibb, xilasetmə, bərpaetmə və digər qüvvə və vasitələri cəlb etmək; - fəvqəladə hallar zonasında fəaliyyət göstərərkən və belə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün bütün lazımi maddi-texniki, tibbi, ərzaq və digər dövlət və sahə ehtiyatlarından və mənbələrindən istifadə etmək; - lazım gələrsə fəvqəladə hallar zonasındakı müəssisələrdə, təşkilatlarda (idarə tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq) xüsusi iş rejimi tətbiq etmək, onların ehtiyatlarından fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üçün, habelə əhalinin həyat fəaliyyətinin xüsusi rejimini təmin etməkdən ötrü istifadə etmək; - əmək qabiliyyətli əhalini fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq işlərinə cəlb etmək. Azərbaycan Respublikası Dövlət orqanlarının fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə funksiyaları müəyyən edilmişdir